

Utbildning måste få kosta

| av Henrik Jordahl

Det är effektivare och mer rättvist om studenterna betalar för sina studier än om de som inte studerar gör det. Det är rimligast att de som drar nytta av utbildningen betalar.

UTBILDNING ÄR EN AV FÅ tjänster som vår svenska offentliga sektor tillhandahåller helt avgiftsfritt. Samtidigt som daghemspplatser, sjukvård, tandläkarbesök och äldreomsorg är belagda med avgifter av varierande storlek har jag för min egen 22-åriga(!) utbildning inte betalat ett endaste öre. Som den frihetligt sinnade person jag är frågar jag mig varför andra svenskar har tvingats betala för min utbildning. Som den ekonomiskt skolade person jag är frågar jag mig hur mycket bättre min utbildning hade kunnat vara om den i större utsträckning hade fått påverkas av studenternas efterfrågan. Åtminstone när det gäller högre utbildning, alltså studier vid universitet och högskolor, förefaller ett system med terminsavgifter vara både mer rättvist och mer ekonomiskt effektivt än dagens avgiftsfrihet. I den här artikeln har jag valt att koncentrera mig på just högre utbildning, men läsaren bör hålla i åtanke att flera av artikelns argument även kan framföras som stöd för terminsavgifter vid grund- och gymnasieskolan.

EN RÄTTVISEFRÅGA

Avsaknaden av terminsavgifter vid svenska universitet och högskolor är orättvis. På de flesta andra områden anses det vara självklart att den som nyttjar en tjänst ska betala för sig. Eller omvänt, att den som aldrig har satt sin fot på en högskola ska slippa betala för dem som självmant valt att skaffa sig en högre utbildning.

Man kan faktiskt hävda att just när det gäller högre utbildning är finansiering över skattsedeln extra orättvis. Enligt Högskoleverket är andelen personer med arbetarbakgrund bara hälften så stor bland svenska högskolenybjörjare som bland övriga befolkningen. På längre

utbildningar med högt söktryck – främst läkarlinjen – är underrepresentation ännu mycket tydligare.

Även för den som håller sig med ett distributivt rättvisebegrepp blir det svårt att begripa varför människor som kommer från relativt välbärgade akademikerhem ska gynnas på bekostnad av individer som kommer från mindre privilegierade uppväxtmiljöer. Dessutom lönar sig utbildning. Den som tar sin jurist-, medicin- eller ingenjörsexamen har mycket goda chanser att häva in höga inkomster under resten av sitt liv. Sådana akademiker går det ingen nöd på och de skulle klara sig utmärkt även om de vore tvungna att betala en slant för sin utbildning.

Ett helt skattefinansierat utbildningssystem är alltså regressivt till sina inkomstfördelningseffekter. De fattiga betalar mer till de rika än i system där var och en bär sin egen utbildningskostnad.

UNIVERSITET I VÄRLDSKLASS?

Terminsavgifter är inte bara en rättvisefråga. Samtidigt som Sveriges universitet och högskolor har tvingats spara stora summor pengar har inte mindre än 100 000 nya utbildningsplatser kommit till under de senaste fem åren. Det säger sig självt att detta har inverkat negativt på utbildningens kvalitet. En sådan ekonomisk svängrem förhindrar effektivt Sveriges bästa universitet från att konkurrera och mäta sig med de ledande universiteten i världen (det vill säga i USA).

När terminsavgiften för en ingenjörstudierande vid Harvarduniversitetet överstiger 100 000 kronor är det klart att förutsättningarna för att ge denne en spetsutbildning är helt andra än i exempelvis mitt Uppsala. I England har de anrika universiteten i Oxford och Cambridge tvingats inse problemet.

För att kunna konkurrera med Harvard, Stanford och andra amerikanska toppuniversitet, för vilka terminsavgifternas andel av inkomsterna ökat kontinuerligt sedan början av 1970-talet, skulle Englands gamla elituniversitet antingen behöva höja sina terminsavgifter från nuvarande 16 500 kronor, eller erhålla ökade statsbidrag. Eftersom Labour-regeringen snarare verkar vilja omfördela resurser från Oxbridge till de mer anonyma universiteten kommer det onekligen att bli svårt för dessa traditionstyngda lärosäten att hålla en förstklassig utbildningsstandard.

När både Oxford och Cambridge tvingas erkänna att de spelar i en global B-liga börjar man onekligen undra i vilken liga Uppsala och Lund spelar. För att inte tala om högskolan i Skövde.

KUNSKAPSEXPORT

Det har gått bättre för London School of Economics (LSE), som grundades så sent som 1895 av det socialistiska Fabian Society. Uppsvinget för LSE, som idag åtnjuter ett minst lika högt internationellt anseende som Oxford och Cambridge, beror till stor del på alla de

utländska studenter som hjälper till att finansiera verksamheten. Endast 40 procent av studenterna vid LSE kommer från Storbritannien. Ungefär 18 procent kommer från resten av EU och resterande 42 procent kommer följaktligen från övriga världen. Eftersom utländska studenter betalar mer än nio gånger högre terminsavgifter än sina brittiska studiekamrater står de många utländska studenterna vid LSE för hela 42 procent av skolans totala intäkter. Genom en omfattande export av kunskap har LSE på drygt hundra år rest sig ur obemärkthetens källare och tagit plats vid det akademiska honnörbordet.

Svenska universitet och högskolor har dock ingen möjlighet att ta efter LSE. Enligt Högskoleförordningen 1 kap 10 § skall utbildningen vid högskolor (en term som i politiskt språk även inkluderar universitet) vara avgiftsfri.

Sveriges universitet och högskolor skulle mycket väl kunna exportera kunskap. I fjol stod 10 000 svenska utbildningsplatser tomma, samtidigt som det på världsmarknaden finns en stor efterfrågan på högre utbildning, främst från nyrika länder i Asien som inte hunnit bygga upp moderna universitetsväsenden. De potentiella intäkterna från en sådan kunskapsexport är enorma. USA inhöstar årligen 12 miljarder dollar för utbildning och i Australien är utbildning landets sjätte största inkomstkälla. Med hjälp av ovanstående argumentation föreslog nyligen riksdagsledamoten Yvonne Andersson (kd) och professor Anders Törnvall i en debattartikel i Svenska Dagbladet att utbildning borde tillåtas vara en inkomstkälla även för svenska universitet och högskolor.

Det är inte rimligt att som idag erbjuda kostnadsfria utbildningar för de utlänningar som väljer att studera i Sverige. I takt med undervisningens ökade internationalisering (bland annat för att allt fler kurser ges på engelska) kan vi i så fall snart hamna i en situation där svenska politiker aktivt försöker hindra utländska studenter från att komma hit och utbilda sig. Om utlänningarna istället tilläts betala för sig skulle vi kunna ta emot fler av dem samtidigt som Sveriges utbildningskostnader skulle minska. Handel är, som vanligt, gynnsam för bägge parter.

DEN VIKTIGA KONKURRENSEN

Förutom att tillföra välbehövliga resurser till Sveriges universitet och högskolor skulle ett system med terminsavgifter också sätta igång dynamiska marknadsprocesser som skulle öka utbildningens kvalitet och kostnadseffektivitet. Studenter som köper sin utbildning kan och kommer att ställa helt andra krav på sina universitet än vad som idag sker genom studentkårernas slöa studiebevakning. Universiteten skulle på ett helt annat sätt än idag vara tvungna att

erbjuda sådana utbildningar som studenterna faktiskt efterfrågar. Byråchef Einar Lauritzen vid Uppsala universitets studerandebyrå anser till exempel att införandet av terminsavgifter skulle innebära att studentens relation med sitt universitet mer skulle likna kundens relation med sin leverantör.

Konkurrensen om studenternas terminsavgifter skulle dessutom leda till ökad effektivitet och sänkta kostnader för att kunna sätta lägre terminsavgifter än jämförbara lärosäten. När det gäller universitetens andra uppgift, forskning, förekommer redan en betydande kvalitetskonkurrens genom att de främsta och mest produktiva forskningsmiljöerna erhåller ökade anslag på bekostnad av de institutioner där resultaten är magrare. Även om kampen om forskningsmedel förstås ställer till med vissa problem, inte minst de tidskrävande ansökningsprocesserna, håller nog de flesta forskare ändå med om att den här konkurrensen fungerar som en effektiv sporre till en större och bättre vetenskaplig produktion.

Liknande konkurrens om studenternas grundutbildning kan på samma sätt förväntas leda till att universitetet anstränger sig lite extra för att höja kvaliteten på sina utbildningar. Inte minst för att ett system med terminsavgifter skulle motverka dagens sneda incitamentsstruktur där den individuella universitetsläraren har alla personliga skäl att satsa så mycket som möjligt av sin tid och kraft på sin forskning i syfte att få höjda anslag och högre lön. Till följd av detta betraktar många vetenskapare undervisning som ett nödvändigt ont som bara utgör ett hinder för den egna forskningen (och karriären). Om universitetens intäkter skulle komma också från studenterna och inte enbart direkt från staten skulle undervisning bli en mer värdefull och därmed förmodligen högre prioriterad verksamhet än vad den är idag.

BARA FÖR DE RIKA?

Terminsavgifter är en lika känslig fråga som neutralitetspolitiken var till helt nyligen. De kan inte diskuteras seriöst utan avfärdas reflexmässigt, som av utbildningsminister Thomas Östros nyligen, med att "terminsavgifter gör den högre utbildningen till en exklusiv angelägenhet för en välbeställd elit."

I Sverige har den högre utbildningen mer än i andra länder varit förbehållen en relativt liten del av befolkningen med kraftig underrepresentation av studenter från hem utan studiebakgrund. Men det är utan avgifter. I USA, med avgifter, är andelen akademiker i totalbefolkningen betydligt större.

Det skulle leda för långt att här reda ut vilka incitamentsstrukturer som gör att det är få med arbetarbakgrund som väljer att studera vidare. Kanske är avkastningen på studier, det vill säga lönen, inte tillräckligt hög för att locka?

De omedelbara kostnaderna för att studera är ju höga även utan terminsavgifter eftersom den största delen av en utbildnings kostnad utgörs av utebliven inkomst under studietiden. I stället för att tjäna kanske 200 000 kronor under ett år skaffar man sig studieskulder på närmare 75 000. Och även om studier lönar sig ligger vinsten långt fram i en osäker framtid. För många är det naturligtvis lockande att snabbt börja tjäna pengar.

Den som gör en sådan snabb kalkyl riskerar dock att underskatta de högre studiernas så kallade alternativkostnad. Studenten går visserligen miste om lika många årslöner som utbildningens längd, men det är karriärens sista och förmodligen högsta årslöner som han blir utan. Alla som någon gång arbetar tjänar förstås sin första och ofta lägsta årslön det första året. Skillnaden är att magisterstudenten, för att ta ett exempel, blir utan sina fyra sista årslöner eftersom en magisterexamen förkortar studentens arbetsliv med fyra år (eller fler).

I själva verket är den potentielle studentens privatekonomiska kalkyl förstås mer komplicerad än så. För det första eftersom en universitetsutbildning som regel ökar studentens förmåga att tjäna pengar samtidigt som risken

att bli arbetslös minskar, och för det andra eftersom pengar som betalas ut senare i livet värderas mindre än de som betalas ut idag. Men det som framför allt skulle hända om ett system med terminsavgifter infördes är att alla människor – fattiga som rika – skulle ta större hänsyn till olika utbildningars kostnader vid sina personliga utbildningsval. Detta skulle förstås öka utbildningsväsendets ekonomiska effektivitet, till exempel genom att vissa mindre studiebegåvade individer inte längre, som idag, skulle lockas att studera vidare trots att de totala utbildningskostnaderna i deras fall överstiger de totala intäkterna.

I den enklare argumentationen kan det framställas som komplicerat att hosta upp pengar för att betala kursavgifter. Men terminsavgifter kan – precis som de privata levnadsomkostnaderna – helt eller delvis finansieras med olika system för studiebidrag och studielån. Australien är ett bra exempel på hur det kan göras, då landets regering 1989 återinförde betydande terminsavgifter, tillsammans med ett lånesystem där återbetalningarna baseras på låntagarnas inkomster. Alltså precis den typ av system som CSN administrerar här i Sverige.

"De fattiga betalar mer till de rika än i system där var och en bär sin egen utbildningskostnad."

Skillnaden är att Australiens studenter inte lånar pengar till sitt uppehälle (de flesta erhåller bidrag som täcker detta), utan gör det för att betala sina terminsavgifter. På det här sättet finansieras 23 procent av den totala kostnaden för högre utbildning av studenterna själva. Terminsavgifterna varierar mellan 18 500 och 27 000 kronor per år beroende på ämnesval, men den som betalar vid terminsstart erhåller en 25-procentig rabatt. Lånet är inflationsindexerat (vilket innebär att realräntan är noll) och återbetalningarna kan skjutas upp till dess låntagarens årsinkomst överstiger en tröskel som för närvarande uppgår till 118 000 kronor, då återbetalningen är 3–6 procent av årsinkomsten beroende på dess storlek. Cirka 75 procent av studenterna väljer att skjuta upp sina betalningar till dess utbildningen är avslutad och de börjar tjäna pengar.

Flera oberoende studier visar att införandet av terminsavgifter inte har minskat utbildningens tillgänglighet för ungdomar från mindre bemedlade hem. Snarare tvärtom. I en artikel publicerad 1997 i den ansedda brittiska tidskriften *Economic Journal* visar Bruce Chapman att sedan terminsavgifterna infördes har

andelen universitetsstuderande faktiskt ökat från 13 till 17 procent bland de 18-åringar som tillhör familjer i Australiens lägsta inkomstgrupp. Ett resultat som stämmer väl överens med en statlig utredning från 1992 som inte fann något samband mellan en students socioekonomiska ställning och terminsavgifternas betydelse för dennes utbildningsval. Faktum är att den sociala snedrekryteringen inte skiljer sig så mycket åt mellan industriländerna trots att dessa länders finansieringsystem är inbördes väldigt olika (se SOU 1993:85). Terminsavgifter leder alltså inte till ökad social snedrekrytering. Eftersom vi i Sverige redan har statliga studielån, borde det vara politiskt genomförbart att införa terminsavgifter samtidigt som studenterna ges utökade möjlighet att låna pengar.

SUBVENTIONERA INTE UNIVERSITETEN

Alla fördelar med en utbildning tillfaller inte studenten själv. Kunskap sprider sig utan större kostnader och humankapital är förmodligen en av de viktigaste förklaringsfaktorerna för ekonomisk tillväxt. Välutbildade människor begår färre brott och kan eventuellt tänkas vara bättre föräldrar. Den demokratiska processen förbättras rimligen när fler medborgare är välutbildade och kan granska och kritisera de politiska besluten. Därför måste varje student inte nödvändigtvis betala hela kostnaden för sin universitetsutbildning. I den mån de positiva effekterna tillfaller andra individer går det att argumentera för att dessa bör hjälpa till med finansieringen. Men eftersom en stor del av de positiva effekterna tillfaller den enskilde individen, är det rimligt att denne också betalar en stor del av sin utbildningskostnad själv.

Om högre utbildning skall subventioneras bör subventionen dock tillfalla studenten direkt för att på så sätt förhindra att de statliga universiteten utestänger all konkurrens genom att sänka sina terminsavgifter under de verkliga kostnaderna. Privata universitet – en bristvara i dagens Sverige – bidrar med en ökad mångfald och självständighet som stärker det civila samhället och fungerar som motvikt mot politikernas stora inflytande över de statliga universiteten. En rad argument talar alltså för att det är dags att förändra Högskoleförordningen till det bättre. Terminsavgifter bör införas eftersom de är både rättvisa och effektiva.

Utbildning måste få kosta. Vad är rimligare än att de som drar nytta av våra universitet och högskolor betalar för denna förmån?

Henrik Jordahl (henrik.jordahl@nek.uu.se) är doktorand i nationalekonomi vid Uppsala universitet och viceordförande i Fria Moderata Studentförbundet.

LITTERATUR:

Andersson, Y. och A. Törnvall (2001), "Kunskapsexport lyfter landet," *Svenska Dagbladet*, 23 augusti.

Chapman, B. (1997), "Conceptual Issues and the Australian Experience with Income Contingent Charges for Higher Education," *Economic Journal* 107, 738-751.

Dew, S. (2001), "Avgifters effekter på sammansättningen av studenter: Vad kan Sverige lära av Australien?," D-uppsats vid Nationalekonomiska institutionen, Uppsala universitet.

The Economist (1997), "Fee Fears," 16 oktober.

The Economist (2001), "The Brain Trade," 5 juli.

SOU 1993:85, *Ursprung och utbildning. Social snedrekrytering till högre studier.*

SOU 2000:47, *Mångfald i högskolan – reflektioner och förslag om social och etnisk mångfald i högskolan.*

National Board of Employment, Education and Training (1989-96), *Reports of the Higher Education Council on the Operation of the HECS Scheme*, Canberra: Australian Government Printing Service.

Östros, T. (2001), "Terminsavgifter i högskolan skapar djupa klyftor," *Svenska Dagbladet*, 3 september.